

JOLANTA KLIMEK

FORMY AORYSTYCZNE W XVII-WIECZNYCH POLONIKACH KIJOWSKICH

Pretekstem do sięgnięcia po dawno już, i jak się wydawało wyczerpująco, omówione zagadnienie stał się artykuł Zofii Kurzowej *Nowe uwagi o genezie i chronologii czasu przeszłego na -ch*¹, w którym autorka zrewidowała stanowisko dotyczące zarówno zasięgu przestrzennego, jak i czasowego występowania w polszczyźnie form aorystycznych – przeszłych i warunkowych. Dotychczas badacze byli raczej jednomyślni co do geografii i chronologii aorystu² i opartego na nim trybu przypuszczającego:

Dialekt małopolski dał życie formom czasu przeszłego takim, jak *robitech, robilichmy*. Pełne siły żywotnej rozkrzewiły się szybko na gruncie małopolskiego języka ludowego, przenikając także do dialektu kulturalnego, a za jego pośrednictwem do języka literackiego XVI i początku XVII w.³;

W drukach pierwszej połowy w. XVII coraz rzadsze stają się formy omawiane. Dostrzec je można jeszcze tu i ówdzie, np. w wierszach Małopolanina H. Morsztyna [...] lub w niektórych utworach z małopolskiego podłoża wyrosłej tzw. komedii rybałtowskiej [...] Stopniowy zanik form tego rodzaju wiąże się niechybnie z przeniesieniem

Dr JOLANTA KLIMEK – adiunkt Katedry Języka Polskiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Katedra Języka Polskiego KUL, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ W: t a ż, *Z przeszłości i terażniejszości języka polskiego*, Kraków 2007, s. 393-402.

² Antoni Kalina (*Formy gramatyczne języka polskiego do końca XVIII w.*, Lwów 1883, s. 363) zanik aorystu widział znacznie wcześniej: „[1. os. l. mn.] około połowy XV wieku zostało całkowicie zatarte znamię aorystu a forma jego zrównała się zupełnie czasowi przeszłemu złożonemu, z którego przyjęła zakończenie *-smy*”.

³ W. T a s z y c k i, *Geneza polskiego języka literackiego w świetle faktów historycznojęzykowych*, w: *Materiały do studiowania historii języka polskiego*, wybór G. Majkowski, Piotrków Trybunalski 2000, s. 134.

ośrodka polskiego życia państwowego na Mazowsze, z powolnym upadkiem znaczenia Małopolski jako ośrodka naszego życia kulturalnego. W zetknięciu z polszczyzną małopolską uwypuklił się dialektyczny charakter tych form⁴;

Forma 1 os. l.p. *bych* utrzymuje się długo, bo aż do połowy XVII w., a przed wiekiem XVI jest w wyłącznym użyciu. Z początkiem XVI w. powstaje *bym* i coraz bardziej się rozpowszechnia. [...] Forma 1. os. l. mn. *bychom* w użyciu do połowy XVI w.; obok niej wyrównane *bylismy* : *bylichmy* od wieku XV po XVI [...] oraz *bysmy* w XVI i XVII [...], a od połowy XVI w. aż dotąd: *byśmy*⁵;

zestawienie form 1. os. obu liczb zebrane z autorów XVI w, wskazuje, że użycie *bych* : *bychmy*, *bym* : *bysmy* nie tylko zależało od czasu (im bliżej końca XVI w., tym mniej *bych*, *bychmy*), ale i od regionu (typowa właściwość małopolska i śląska)⁶;

na przełomie XV i XVI w. powstała odmianka pierwszej osoby wszystkich liczb: w oparciu o odnośne formy trybu przypuszczającego, np. *robiłbych*, *robiłybychmy*, weszła w użycie forma *robitech*, *robiłychmy*, *robitechwa*. Jest ona związana z Małopolską i Śląskiem; stamtąd pochodzący pisarze wprowadzili ten dialektyzm do języka literackiego na okres XVI stulecia. Jeszcze w 1. poł. w. XVII coraz rzadziej używane, później zniknęły⁷.

Kurzowa podjęła polemikę nie tylko z krytykowanym już wcześniej przez Stanisława Rosponda poglądem Witolda Taszyckiego (podzielanym przez cytowanych wyżej autorów *Gramatyki historycznej*), jakoby formy aorystyczne historycznie były cechą małopolską, ale i kontrpropozycją Rosponda uznającego je wprawdzie za cechę polszczyzny ogólnej, ale ograniczoną stylistycznie („nie należały do form wybitnie eleganckich, literackich”⁸) i chronologicznie (nie wykraczały poza pierwsze dekady XVII w.). Badaczka, analizując korespondencję domu Radziwiłłów (z lat 1571-1587, 1596-1615), Sapiehy (z lat 1584-1588) i dokumenty litewskie (z XVII w.), zweryfikowała obydwie negatywne tezy Rosponda, formułując własne:

autorzy listów należą do elity społecznej, wnosić można, że zaobserwowane u nich użycie form trybu warunkowego odzwierciedla sposób funkcjonowania tych form w ję-

⁴ T e n ż e, *Staropolskie formy czasu przeszłego* *robitech*, *robilichmy*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności” 1(1946), s. 10.

⁵ Z. K l e m e n s i e w i c z, T. L e h r - S p ł a w i ń s k i, S. U r b a ń c z y k, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1965, s. 379.

⁶ S. R o s p o n d, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 2005, s. 180.

⁷ Z. K l e m e n s i e w i c z, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1999, s. 303-304.

⁸ K u r z o w a, *Nowe uwagi...*, s. 395.

zyku polskim, którym posługiwały się wyższe sfery społeczne w Wielkim Księstwie Litewskim⁹;

przykłady form trybu przypuszczającego na *-bych* i czasu przeszłego na *-ch* w tekstach pisanych w północnokresowej odmianie języka polskiego wychodzą znacznie poza pierwsze dziesięciolecie XVII w., także poza jego pierwszą połowę, nawet dochodzą do ostatniej jego ćwierci (najpóźniejszy przykład z 1682 r.)¹⁰.

Przytoczone spostrzeżenia Kurzowej i jej opinia, iż należy zweryfikować poglądy dotyczące chronologii, geografii¹¹ i literackości konstrukcji czasu przeszłego i trybu przypuszczającego bazujących na aoryście¹², w znakomitym stopniu wpisują się w prowadzone przeze mnie badania dotyczące jakości XVII-wiecznych druków polskich z typografii Ławry Kijowsko-Peczerskiej¹³.

Ze względu na usytuowanie Kijowa, jak również jego przynależność państwową, naturalne powinno być wpisanie jego języka w obręb polszczyzny północnokresowej – tak się jednak nie stało¹⁴. Jednym z powodów tego stanu rzeczy może być rozbieżność substratowa polszczyzny północnokresowej (podłoże litewsko-białoruskie) i kijowskiej (ruskie), jak również popularne – choć krytykowane – utożsamianie zasięgów językowych z granicami politycznymi. Wypracowanie zadowalającej kwalifikacji wymaga wielu badań dotyczących wszystkich płaszczyzn języka źródeł kijowskich i skonfrontowania ich wyników z danymi dotyczącymi rozpoznanych już regionalnych odmian polszczyzny. Ze względu więc na niemożność jednoznacznego na tym etapie badań określenia statusu polszczyzny druków, posługuję się terminem *polszczyzna kijowska* w rozumieniu ‘odmiana terytorialna polskiego języka literackiego funkcjonująca w kręgu polskiej i ruskiej¹⁵ inteligencji kijowskiej skupionej w XVII w. wokół Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, reprezentowana przez druki typografii Ławry Peczerskiej’¹⁶.

⁹ Tamże, s. 397.

¹⁰ Tamże, s. 401.

¹¹ Abstrahując, oczywiście, od współczesnych gwarowych użyć reliktyw aorystu.

¹² Tamże, s. 401-402.

¹³ J. K l i m e k, *Prolegomena do poloników kijowskich z XVII wieku*, w: *Język polski. Współczesność. Historia*, t. VII, red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, M. Nowak, Lublin 2009.

¹⁴ T a ż, *Status polszczyzny kijowskiej w świetle granic i zasięgów polszczyzny kresowej*, w: *Żywe problemy historii języka* (w druku).

¹⁵ W szerokim rozumieniu historycznym Rusi Koronnej, obejmującej po unii lubelskiej także Ukrainę.

¹⁶ K l i m e k, *Status polszczyzny...*

Formy aorystyczne występują w ośmiu spośród dostępnych mi piętnastu poloników kijowskich: *Exegesis* i *Paterikonie* Sylwestra Kossowa, *Parergonie* Iliariona Denisowicza, *Teratourgimie* Atanazego Kalnofojskiego, *Messiaszu Prawdziwym* Joannicjusza Galatowskiego, *Listach św. Oycy Partheniusza*, antologii *Mnemosyne sławy, prac y trudow* i *Lutni Apollinowej* Łazarza Baranowicza. Stopień nasycenia tekstów interesującymi mnie formacjami jest zróżnicowany – od użyć bardzo częstych do jednostkowych, noszących wręcz znamiona pomyłki czy przeoczenia. Jak się wydaje, nie bez znaczenia jest przynależność genologiczna źródeł i ściśle powiązana z nią konwencja składowa. W tekstach polemicznych (opartych na pozorowanym bądź rzeczywistym dialogu) i hagiograficznych (bazujących na wspomnieniach jednostki lub zbiorowości) formy orzeczeń w 1. osobie czasu przeszłego czy trybu warunkowego są bardzo częste. W tekstach poetyckich i panegirycznych podmiot czy narrator, schodząc na plan dalszy, wypowiadają się znacznie częściej w czasie teraźniejszym, a odbiorca przywoływany jest poprzez 2. lub 3. osobę gramatyczną. To zaś uniemożliwia zidentyfikowanie form aorystycznych synkretycznych z teraźniejszymi.

W eksplorowanych całościowo bądź fragmentarycznie, w zależności od objętości, polonikach zanotowałam ponad 80 użyć aorystu i opartego na nim trybu warunkowego. Z tego względu, iż moim celem nie jest tu ustalanie proporcji form starszych (-*ch*-/*chm*-) i nowszych (-*m*-/*sm*-), przedstawiam pełny katalog użyć¹⁷ z uwzględnieniem chronologii tekstów i osoby gramatycznej.

CZAS PRZESZŁY

1. osoba liczby mnogiej

1633:

iáko^hchmy się przez ten czas dobrze ná^hpátrzyli

1635:

Iu^hz to czwarty rok zapędy swe cyrkluje / iáko^hchmy w Kiowie Pálládyiske Kunszty [...] flozyrować poczęli;
záwítálichmy do íe^hbie Wiekopomny Kiowie;

¹⁷ Zachowuję pisownię oryginałów, ujednolicając jedynie grafię /i s.

Był ten czas / zechmy się wypowiedawszy [...] oczekiwali;
 tę opinią z siebie znieść zawięlichmy;
 My zaś z Swschodnią Cerkwią naszą iawniechmy wierzyli / y wierzymy;
 wszystkie insze tym podobne opinie obrzydliwe [...] zawszechmy przeklináli;
 My zaś wierzylichmy y wierzymy;
 My zaś Prawosławni trzymálichmy y trzymamy;
 mychmy trąnssubstántiácią wyczerpnęli z Świętych Oycow;
 Zebrzelichmy po te czasy po Ingolstádyum;
 Izalichmy tu Onegday w nocy nie przychodzili;
 gdychmy ná Izásłáwá Mścisłáwowiczá z Połowami szli / obaczylichmy zamek;
 a gdychmy przyszli do niego;
 czemu gdychmy się dziwowáli;
 powiádáiąc zechmy wam dáli;
 mychmy spáli w domách nászych;
 przyszlichmy zárownó wszyscy / pytálichmy się : po co;
 w tym obaczylichmy Cesárzowá / y pokłon iey uczynilichmy;
 mychmy się poklonili y rzekli;
 rzeklichmy;
 wzięlichmy tedy złotá áż nábzyt u niey;
 obaczylichmy ná powietrzu Cerkiew iákby miáła być wielka : spytálichmy / pod iákim-
 by imieniem;
 mychmy nigdy z tego mieyscá nie odchodzili;
 zechmy wam zdáli się byđż osobámi nászemi;
 rozmierzyllichmy wielkość iey;
 chwalilichmy Zbáwicielá;
 áto są świadkowie / iákochmy z nimi skarżyli;
 śmieli udawać w mieście / zechmy my włásni námáłowáli te obrázy;
 mychmy tu często chodźili / á widzieć was nie mogliachmy;
 Wđyćiechmy wszyscy byli przy tym;
 Ktoćie w Hábit Bráćie miły oblokł / bochmy słyszeli y śpiewánie y słowá;
 prósilichmy zá tobá Zbáwicielá;

1643:

Gdy pokorność násza zwyczajny Synod pospołu z przewielebnieyszemi Oycami [...] odprawowalichmy.

W eksplorowanym materiale pojawiają się zarówno syntetyczne, jak i analityczne formy z cząstką *-ch-*, co stanowi fakt wart szczególnego podkreślenia, także wobec wspomnianych odkryć Kurzowej. Badaczka nie odnalazła bowiem w listach Radziwiłła i Sapiehy żadnej samodzielnej aorystycznej formy

czasu przeszłego, a w dokumentach litewskich jedynie cztery¹⁸. W badanych przeze mnie polonikach z 4. dekady XVII stulecia mamy ich znaczącą liczbę, m.in.: *obaczylichmy, przyszlíchmy, pytálichmy się, rzeklichmy, chwalilíchmy*.

Na uwagę zasługują również formy nieujęte w powyższym zestawieniu, w 1. osobie liczny mnogiej i podwójnej, o innej już kwalifikacji temporalnej:

pióra Bazylusza Ustrzyckiego z 1633 r.:

Ziy / á ná ten czas zechmy Lacones w Rymach / nie dziwuy,

z 1635 r. z tekstów Sylwestra Kossowa:

wnet o nas tákie rumory w uszy ludzkie nágániác poczęto / zechmy Unići / zechmy nie
Prawosławni,
My zaś tákiey sentencyey z Wschodnią Cerkwią mátką naszą iestechmy,
Dáleko iestechmy od ciała / á przytomni Pánu,
Izááku / my iestechwá Anyołowie,

Są to wszak formy czasu teraźniejszego, powstałe drogą analogicznego przejścia *-sm-* w *-chm-*.

TRYB WARUNKOWY

1. osoba liczby pojedynczej

1633:

bych ią [...] ofiárował

1635:

Wybaw mię od potwarzy ludzkiej / ábych strzegł przykazań twoich;
á iesli mię przezyrzał do piekła / bych wszystkie cnoty wypełnił / nie uydę go;
Rzeknićie mi wszyscy: Niechći będzie Anathema, Anathema, Anatema, ieslibych kiedy
myślił / ieslibych kiedy był / y iesli iestem Kálwinem;
Mam zázak od Oyca s. THEODOZEGO, ábych nikomu nie otwierał
Gdyby mi Oćiec moy zmartwychwstał / tedybych mu nie był ták rad / iáko tobie;
iá bych teyże láski od niego zázyc chćiáł;

¹⁸ *Nowe uwagi...*, s. 399, 400.

nie będę go wtym słuchał / ábych opuściwszy drogę Chrystusową / znowu się do światá
obłudnego miał udać;
dałbych był komu innemu [...] obraz zgotować;
nie chćieyże mie w to wprawić / ábych się próżney chwały światá tego uiął;
Bych co y dał / ten iednák zguby swey nie uydzie;
gdybyście mię nie zátárásowáli / przybieglbych był y rátował tego człowieká;
włóż się tedy w to / iákobych zá nim byłá;
iabych tobie rádźił / żebyś ten skarb nie ná ubogie teraz obrocił;
gdy mię nápomniał namilszy Brát moy [...] ábych w łakomstwie sercá mego nie zátapiał;
coś mi roskazał ábych czynił / temu Stárcowi uczynilem;
iemu też oddałem dla niego / ábych go mógł ználeć;

1638:

Wstawałem o pułnocy ábych ci wyznawał;
A bowiem by mi był złorzeczył nieprzyiáciel moy / wždy bych był wytrwał / y by był
[...] przeciwko mnie wielkie rzeczy mowił / snádz bych się był skrył przed nim;

1671:

Niemniemacie żebych przyszedł psować Zakon;
bych cię wždy pogrzebł w mátki twoiey grobie;

1. osoba liczby mnogiej

1633:

Bo ieslibychmy tępego dowćipu nawá chćieli Twoy Ocean sławy przemierzyć;
prędzeyby nas rok ominął / á nízelibychmy do słusznego y koniecznego imięniá MO-
HIŁO w portu przyżegłować mogli;

1635:

rozumiejąc o nas / iákobychmy tych przemierzłych sekt Ministrami / Superintenden-
tami / będąc / onych też herezyą [...] dowcipy ludzkie zaráżáli;
bychmy czynili;
iedno żebychmy z miłosiernych uczynkow szeregu / [...] zásięgnąć mogli;
tudzież ábychmy Przacnemu Narodowi naszemu [...] lumen Apollineum dárówáli;
Dopuszcza wprawdzie Bog tego / co dobrowolnie obieramy / ábychmy czynili złe;
ábychmy pátrząc ná figurę / intencyą ad figuram podnośili;
Dla tego ich częśćiey nówiedzaymy / [...] ábychmy ztąd błogosłáwieństwá iákiego do-
stąpili;

roskazáť ábychmy iák nawięcey ile sámí chćieli u niey złotá wzięli;
 mowiac : żebychmy to w fundáméntách położyli;
 14. Dniá Augustá ma bydź poświęcona tá Cerkiew / ábychmy [...] służyli Liturgia;
 gdybychmy was tesz widzieli / próšili bychmy was byli / áby ten święty Oćiec nas pu-
 ścił;

1643:

zyczylibychmy sobie [...] te zamieszanie y rostyrki powagá Apostolskiej Zwierzch-
 ności nám od Bogá daney miedzywami uśmierzyć.

W analizowanych tekstach ruchome cząstki *-chl-chmy*, *-bychl-bychmy* wykazują łączliwość zarówno z czasownikami, jak i spójnikami (*aby*, *bo*, *gdy*, *gdyby*, *izali*, *jako*, *jeśli*, *nizeli*, *że*, *żeby* – formacje zleksykalizowane), zaimkami osobowymi (*ja*, *my*), a także z przysłówkami (*jawnie*, *tedy*, *wždy*, *zawsze*). Mogą również, choć ma to miejsce najrzadziej, występować samodzielnie w prepozycji: *bych wypełnił*, *bych dał*, *bych był wytrwał*, *bych się był skrył*. Konstrukcje analityczne stanowią większość w obydwu analizowanych formach: w czasie przeszłym jest ich nieco ponad połowa (23 : 19; 54,76%), dominują zaś w trybie warunkowym (33 : 4; 86,49%). Statystycznie odpowiada to stanowi polskiemu przedstawionemu przez Teodozję Rittel¹⁹ i Alinę Kowalską²⁰, choć w polonikach kijowskich formy opisowe stanowią odsetek mniejszy niż w Polsce koronnej.

W przebadanym materiale formy trybu warunkowego i oznajmującego występują w porównywalnym natężeniu. Tym, co zwraca uwagę, jest brak form 1. osoby liczby pojedynczej aorystu. Dysproporcja jest uderzająca, zwłaszcza gdy zestawiamy frekwencję tej osoby gramatycznej w trybie warunkowym z *-bych* w tych samych tekstach, pozostaje jednak w zgodzie ze stanem ówczesnego języka ogólnego²¹.

W kontekście substratu ruskiego, o którym przy badaniu polszczyzny kijowskiej nie można zapomnieć, warto zwrócić uwagę na sposoby wyrażania osoby gramatycznej w analizowanym materiale. Ze względu na specyfikę tej kategorii ujawniają się jedynie dwa modele: z pojedynczym bądź podwójnym wykładnikiem osoby. Szczególnie interesująco przedstawia się drugi z wy-

¹⁹ *Szyk członów w obrębie form czasu przeszłego i trybu przypuszczającego*, Wrocław 1975, s. 79.

²⁰ *Ewolucja analitycznych form czasownikowych z imiostowem na -ł w języku polskim*, Katowice 1976, s. 109.

²¹ Tamże, s. 26.

mienionych sposobów. Reduplikacja osoby częściej pojawia się w czasie przeszłym i realizuje kilka schematów:

1. zaimek osobowy + końcówka *-chmy*: *mychmy chodźili, mychmy wyszarpnęli, mychmy spali, mychmy się pokłonili y rzekli; my iestechmy*;
2. zaimek osobowy + czasownik z końcówką *-chmy*: *my wierzylichmy, my trzymalichmy*;
3. spójnik + końcówka *-chmy* + zaimek osobowy: *zechmy my námálowali*;
4. zaimek osobowy + przysłówek + końcówka *-chmy*: *my iáwniechmy wierzyli*.

Tylko dwukrotnie redundantny wykładnik osoby pojawił się wśród form trybu warunkowego i dotyczył wyłącznie liczby pojedynczej, realizując najprostszy schemat zaimkowy: *ia bych chćiała, ia bych radził*.

Rozpatrywanie obecności starych form czasu przeszłego dokonanego i powstałego przez kontaminację z nim trybu warunkowego w polonikach kijowskich ma dwa cele. Zrealizowanie pierwszego, dokumentacyjno-weryfikacyjnego, pozwoliło Kurzowej na znaczące przeformułowanie stanowiska co do aorystu w historii polskiego języka literackiego. Niniejsze opracowanie, ukazujące obecność aorystu w późnych dekadach XVII wieku, więc w czasie, gdy – jak chcieli badacze – formacje te były rzadkie lub wręcz nieobecne w polszczyźnie, co więcej – na terenach jeszcze bardziej oddalonych od obszarów uznanych za macierzyste dla aorystu, stanowi potwierdzenie słuszności tez Kurzowej:

Skoro formy czasu przeszłego na *-ch* przeniknęły na teren tak odległy, hermetyczny, substratowo obcy i zachowały się tak długo, musiały być ogólną cechą języka polskiego. Trudno sobie bowiem wyobrazić, by mogło do tego dojść, gdyby to była regionalna cecha małopolska, która na pewien czas opanowała język literacki [...] Przywiezione fakty skłaniać więc mogą do rewizji rozpowszechnionego poglądu na dialektyczne, małopolskie pochodzenie czasu przeszłego na *-ch*, jego rozprzestrzeniania się w języku literackim pod wpływem małopolskim i zanik pod wpływem mazowieckim²².

Recesywność form aorystycznych zanotowanych w analizowanych tekstach wydaje się dostarczać dowodów na to, iż druki odzwierciedlają faktyczny stan języka. Gdyby bowiem aorystyczne formy przeszłe i warunkowe miały w nich

²² Kurzowa, *Nowe uwagi...*, s. 402-402.

wyłącznie wartość stylizacyjną, nasycenie nimi tekstów nie malałoby z czasem. Argumentem przeciw archaizacyjnej czy literackiej motywacji doboru form z *-chl-chmy*, *-bych/-bychmy* jest ich nieobecność w tekstach pokrewnych tematycznie i genologicznie, a pochodzących z tego samego czasu czy młodszych.

Drugim celem jest rozpoznanie paraleli z historycznym stanem bądź ogólnopolskim, bądź regionalnym, a poprzez to ustalenie jakości tej najbardziej na wschód wysuniętej odmiany XVII-wiecznej polszczyzny. Ziemię kijowską badacze chętniej widzieliby w granicach kresów południowo-wschodnich, jednak kolejny raz dane językowe z druków Ławry sprzeciwiają się automatycznemu posługiwaniu się tu kryterium geograficzno-politycznym²³ – w polszczyźnie południowokresowej analogicznego czasu brak poświadczeń form z dawnym aorystycznym *-ch*. Skoro zaś wykazana została wyraźna zbieżność w zakresie występowania form aorystycznych poloników kijowskich²⁴ z polszczyzną północnokresową²⁵, raczej w niej należy poszukiwać potencjalnych źródeł, wzorców czy ognia pośredniego z językiem Korony dla odmiany kijowskiej.

ŹRÓDŁA

- Denisowicz H., *Parergon cudow świętych obraza Przczystey Bogarodzice...*, Kijów 1638 (pierwodruk: ZNiO, nr XVII-3713 a).
- Baranowicz Ł., *Lutnia Apolinowa każdej sprawie gotowa...*, Kijów 1671 (mikrofilm: Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Mikr. 17916).
- Galatowski J., *Messiasz Prawdziwy Iezus Chrustus Syn Boży...*, Kijów 1671 (pierwodruk: Bibliotheca Seminaria Arch. In Białystok, nr S-572).
- Kalnofoycki A., *Teratourgima lubo cuda...*, Kijów 1638 (pierwodruk: ZNiO, nr XVII-4346).

²³ Zob. B. Walczak, *Po co i jak badać gwary polskie na Ukrainie*, w: *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VIII, red. J. Rieger, Warszawa 1995, s. 13-21.

²⁴ Danuta Moszyńska (*O polszczyźnie Sylwestra Kossowa (Na podstawie wstępu do Paterka Pieczarskiego z 1635 r.)*), w: *Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego*, Gdańsk 1998, s. 138-143) opinie, iż „w zakresie odmiany czasownika w czasie przeszłym tekst Kossowa zawiera wyłącznie model polski, to jest *zrobiłem, spaliśmy, przyszliście*”, sformułowała na podstawie analizy wstępów do *Paterykonu*, podczas gdy formy dawne z *-chm-* występują w tekście właściwym.

²⁵ Zob. Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Kraków 2006; I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś*, w: *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich*, red. I. Grek-Pabisowa, Warszawa 1997, s. 27-109.

- Kossow S., *Exegesis to iest danie sprawy...*, Kijów 1635 (pierwodruk: ZNiO, nr XVII-3508).
- Kossow S., *Paterikon abo żywoty ss. Oycow pieczarskich...*, Kijów 1635 (pierwodruk: Biblioteka Śląska w Katowicach, nr 220218 I).
- Listy Święte Oyca Partheniusza ..., Kijów 1643 (pierwodruk: ZNiO, nr XVII-3757).
- Mnemosyne sławy, prac i trudow..., Kijów 1633 (pierwodruk: Biblioteka Publiczna m. Warszawy, nr XVII.2.1225).

BIBLIOGRAFIA

- Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I., *Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś*, w: *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich*, red. I. Grek-Pabisowa, Warszawa 1997, s. 27-109.
- Kalina A., *Formy gramatyczne języka polskiego do końca XVIII w.*, Lwów 1883.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1965.
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1999.
- Klimek J., *Prolegomena do poloników kijowskich z XVII wieku*, w: *Język polski. Współczesność. Historia*, t. VII, red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, M. Nowak, Lublin 2009, s. 189-203.
- Klimek J., *Status polszczyzny kijowskiej w świetle granic i zasięgów polszczyzny kresowej*, w: *Żywe problemy historii języka* (w druku).
- Kowalska A., *Ewolucja analitycznych form czasownikowych z imiostwem na -i w języku polskim*, Katowice 1976.
- Kurzowa Z., *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Kraków 2006.
- Kurzowa Z., *Nowe uwagi o genezie i chronologii czasu przeszłego na -ch*, w: *t a ż, Z przeszłości i terażniejszości języka polskiego*, Kraków 2007, s. 393-402.
- Moszyńska D., *O polszczyźnie Sylwestra Kossowa (Na podstawie wstępu do Pateryka Pieczarskiego z 1635 roku)*, w: *Tematy. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Leszka Moszyńskiego*, Gdańsk 1998, s. 138-143.
- Rittel T., *Szyk członów w obrębie form czasu przeszłego i trybu przypuszczającego*, Wrocław 1975.
- Rospond S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 2005.
- Taszycki W., *Geneza polskiego języka literackiego w świetle faktów historycznojęzycznych*, w: *Materiały do studiowania historii języka polskiego*, wybór G. Majkowski, Piotrków Trybunalski 2000, s. 121-143.
- Taszycki W., *Staropolskie formy czasu przeszłego robiłech, robilichmy*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademia Umiejętności” (1, 1946), s. 7-11.
- Walczak B., *Po co i jak badać gwary polskie na Ukrainie*, w: *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VIII, red. J. Rieger, Warszawa 1995, s. 13-21.

AORISTIC FORMS
IN THE SEVENTEENTH-CENTURY KIEV POLONICAS

S u m m a r y

This paper belongs to a cycle of studies on the Polish language in Kiev. It draws on to Zofia Kurzowa's publication, which revised some opinions on the temporal and geographic ranges of aorist and the conditional that was formed by analogy from *-bych*, *-bychmy*.

The sources here are Polish prints edited by Kiev-Pechersk Lavra. On their basis past and conditional forms have been presented, the cohesion of enclitical elements with various parts of speech and determinants of the grammatical person. Such data confirmed Kurzowa's thesis that forms of the type *robilichmy* (we were doing) *robilibychmy* (we would do) were used much longer than only until the beginnings of the seventeenth century. What is more, they were well-known not only in the kind of Polish that was spoken in Małopolska region.

Translated by Jan Kłós

Słowa kluczowe: aoryst, czasownik, fleksja, polszczyzna kresowa, polszczyzna XVII wieku, tryb warunkowy.

Key words: aorist, verb, flexion, border Polish, seventeenth-century Polish, the conditional.